

גיליון מורחב
במלאת 40 שנה לנפילתו
של שלמה אומן ז"ל עקה"ש
ובסופו רשימת הספרים שנסקרו ב'המעין'

מכון שלמה אומן
מכון מחקר תורני

המעין

גיליון 242 • תמוז תשפ"ב
[כרך סב, גיליון ד]

הַמַּעֲיָן

בתוכן:

- 5 יוידע מספר כולכם בדין... ברוך מחיה המתים' / **דבר העורך**
- 7 על שלמה אומן ז"ל
- 11 בירורים הלכתיים ויחסם למציאות / **שלמה אומן ז"ל**
- 16 מכתב בעניין היחס לשירות בצה"ל / **שלמה אומן ז"ל**
- כל קבוע כמחצה על מחצה / **הרב אופיר סעדון**; תגובה: **פרופ' יונתן אומן**,
- 17 **פרופ' ישראל אומן, שהם בריס**

איגרות גדולי ישראל

- 26 איגרות רידב"ז אל רש"י הילמן זצ"ל בעל 'אור הישר' / **רבי יעקב דוד וילובסקי זצ"ל** (רידב"ז)
- 29 בעניין קנין בשבת / **הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל**

הלכה ואקטואליה

- 32 חיוב מזונות הילדים / **הרב דוד ברוך לאו**
- קימה לכבוד רבו בזמננו / **שלום ניסים בוזגלו, ישי בורנשטיין**
- 47 נספח: **מכתב הרב יצחק יוסף**
- 54 האם מותרת 'המתת חסד' על ידי אמירה לגוי? / **הרב יצחק רונס**
- דינו של בשר מתורבת מביצת תרנגולת או מביצת מופרית של פֶּהָה / **הרב פרופ' ארי**
- 65 **זיבוטפסקי והרב יואל קניגסברג**; תגובה: **הרב זאב וייטמן**; תגובת המחברים...
- האם יש מקום לשימוש במכשיר "אמזון אֶקו" ודומיו בשבת? / **הרב איתן קופיאצקי**
- 77 נספח: **מכתב הרב דוב ליאור**

ענייני שמיטה

- 91 חשבונות השמיטה התמוהים בספר כפתור ופרח / **שי ואלטר**
- "בחריש ובקציר תשבות" - שיטת הרמב"ם: שיעור ודברים לזכרו של
- 102 מו"ר הגאון המופלא רבי שלמה פיער זצ"ל / **פרופ' דוד הנשקה**
- בירורים בעניין פירות שביעית בצה"ל / **הרב מרדכי עמנואל**;
- 116 תוספת מאת **הרב אליעזר רייכמן**

בירורי הלכה

- 126 לבירור המושג התלמודי 'גובהה של עיר' / **פרופ' יוסי כץ**
- 135 'עשר בשביל שתתעשר' רק בצדקה שמעבר למעשר / **הרב מיכאל דושינסקי**

140	הרב אורי רדמן	עוד על שיטת הרב שאול ישראלי זצ"ל בפרשת 'האח והאחות' לאור ממצאים חדשים / לבוא חמת - 'מעלני אנטוכייה': האם סטו התרגומים הארצישראלים מפשרו של מקרא? / הרב ד"ר מרדכי הלפרין
150	תפילה ולשון הקודש	
156	מיפוי נוסחי התפילה / הרב אהרן גבאי	לשון הקודש או שפה שמית? תורה ומדע בשאלת מוצא הלשון העברית / הרב ד"ר יהונתן וורמסר
185	תגובות והערות	
196	הרב איציק אמת, תגובה בעניין דרכי פסיקת הלכה / פרופ' אביעזרי פרנקל ...	עוד בעניין פירסום מכתבים אישיים ישנים / הרב עמיחי כנרת; 'מבורכת ה' ארצו' / הרב איציק אמת, תגובה בעניין דרכי פסיקת הלכה / פרופ' אביעזרי פרנקל ...
200	זיכרון להולכים	
204	הספד על הרב שלמה גורן זצ"ל / הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל	"מה' מַצְעֵדִי גָבַר וְאָדָם מֵהַ יָבִין יִדְבָּק": דברים לזכר דודי פרופ' יעקב שויקה ז"ל / הרב חיים סבתו
208	משה עבד ה': על סבא הרב פרופ' משה דוד טנדלר זצ"ל / הרב שמואל רפפורט	מחשבות וזיכרונות לזכרו של רבינו הרב שמחה הכהן קוק זצ"ל / הרב יהושע וייסינגר
212	על ספרים וסופריהם	
218	שרידים מפירוש למסכת אבות המיוחס לריטב"א או לתלמידו / פרופ' יעקב שמואל שפיגל	אקדמות למהדורה מתוקנת של מורה נבוכים בתרגום רבי שמואל אבן תיבון / הרב יהודה זייבלד
240	התרגום החדש לאנגלית של ספר 'שומר אמונים' לרבי יוסף אירגס / פרופ' עודד ישראלי	ההגהות על הש"ס מאת הרא"מ הורוויץ מפינסק זצ"ל וילקוט המפרשים החדש' של מהדורת 'עוז והדר' / הרב יעקב טריביץ
255	קווים לדרכי לימודו ולמדיניותו ההלכתית של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל, ע"פ הקדמתו לשו"ת 'ביע אומר' / הרב נתן קוטלר	
259	נתקבלו במערכת	
264	רשימת הספרים שנסקרו במדור 'נתקבלו במערכת' בגיליונות 'המעין'	
274	רשימת הספרים שנכתבו עליהם מאמרי סקירה וביקורת בגיליונות 'המעין'	
309	רשימת המאמרים בכרך סב [גיליונות 239-242]	
379		
388		

חשבונות השמיטה התמוהים בספר כפתור ופרח

הקדמה

תמצית תוכן פרק נ"א של ספר כפתור ופרח
השיטות המרכזיות בדברי בעל כפתור ופרח
התמיהות על דברי בעל כפתור ופרח
פתרון התמיהות
אחרית דבר
נספח: טבלת עזר להבנת השיטות

הקדמה

במאמר שהתפרסם ב'המעין' בתחילת השנה ('חשבונות מועד שנת השמיטה', גיל' 239 [תשרי תשפ"ב] עמ' 30 ואילך) הצגתי והסברתי את השיטות השונות בראשונים לחשבון שנת השמיטה. במאמר זה אני מבקש לעסוק בשיטתו המיוחדת של בעל ספר 'כפתור ופרח', רבי אשתורי הפרחי, שהאריך בנושא מניין השמיטין בפרק נ"א מספרו. הוא אסף ותיאר את השיטות שנאמרו בנושא, כשהוא מודע לכך שהמחלוקת עלולה לגרום לשסע במנהג שנות השמיטה בקהילות ישראל. הוא התמקד במיוחד בשלוש שיטות: רש"י, רבנו תם ורמב"ם, ואף ערך טבלת השוואה למציאת שנות השמיטה לפי כל אחת משיטות אלו. הוא מזכיר גם את שיטות ר"י, רז"ה ובעל העיטור, ומתמקד בדברי בעל התרומה שמזכיר את הנוסח "וניטפי חד שתא", אך דוחה את נוסחתו.

לכאורה היינו מצפים כי סידור דברי הראשונים יפתור את השאלות שהתעוררו בנושא קביעת שנת השמיטה, אולם עיון בדברי בעל כו"פ מעלה תמיהות וקשיים, ודנו בדבריו בזמנו המהר"ם ש"ק¹ וחוקר הלוח העברי ח"י בורנשטיין², ובדורנו הרב אליהו ליכטנשטיין³, הרב ברוך שמואל דויטש⁴ ופרופ' משה עסיס⁵.

1 שו"ת מהר"ם שיק, מונקאטש תר"מ, תשובה קצב: "ובספר כפתור ופרח פרק נ"א לא פירש כהדרישה, אבל לא זכיתי להבין חשבונות".

2 ח"י בורנשטיין, חשבון שמיטים ויובלות, התקופה יא (תרפ"א), עמ' 251, הע' 1. בתחילת דבריו כתב: "אצל בעל 'כפתור ופרח' פרק נ"א קיבלו כל הדברים צורות משונות"...

3 ר' אליהו ליכטנשטיין מהדיר מהדורת חידושי ר"ן גירונדי על מסכת עבודה זרה, מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ן, על דף ט, ב (עמ' כד): "ועיין כפתור ופרח סימן קלה ודבריו צ"ע".

4 ר' ברוך שמואל דויטש, ברכת כהן על ערכין, ירושלים תשס"ד, עמ' קלה.

5 מ' עסיס, "תשובה על קביעתה של שנת ד"א תתל"ח ליצירה", HUCA 89 (1978), עמ' א-כז, ציין לבורנשטיין, ראו בהע' 2.

בנספח למאמר זה מצורפת טבלה המציגה את הבנת שיטות הראשונים כפי שהם במקורם, ואת האופן בו הובנו הראשונים על ידי בעל כפתור ופרח.

תמצית תוכן פרק נ"א של ספר כפתור ופרח

אפשר לתמצת את תוכן דברי בעל כפתור ופרח בפרק נ"א ב"ד סעיפים:

- א. בתחילת דבריו הוא מציג את בעיית המחלוקת על שנת השמיטה ודן באופן כללי בבעיית ההכרעה במחלוקות, למשל מחלוקת רש"י ור"ת בסדר פרשיות התפילין ושאלת הנהגת יו"ט שני של גלויות בא"י. הוא חותם בדברי הרשב"א: "ולפיכך מי שנוהג כאחד מן הגדולים ואין בידינו ראיה מכרחת אין בנו כח למונעו, והאמת יעשה דרכו. עד כאן. כן הדבר בנדון שלפנינו".
- כאשר הוא מציג את המחלוקת בעניין השמיטה, מופיע בדבריו חידוש גדול מאוד שלא מצאנו כמותו בדברי אף אחד מהראשונים: הוא מייחס לרש"י ולר"ת מחלוקת בביאור הביטוי 'מוצאי שביעית', כאשר לדעת רש"י מוצאי שביעית היא שנה 1 בשמיטה, ולדעת ר"ת לעיתים הכוונה בביטוי זה לסוף שנת השמיטה עצמה, והחורבן שאירע בתשעה באב במוצאי שביעית היינו בסוף שנת השמיטה.
- ב. לאחר מכן הוא מציג את שיטת הרמב"ם תוך העתקת דבריו, כאשר לדעתו ישנם **שני מניינים לשנת החורבן**: האחד עליו מכריזים בבתי הכנסת בליל תשעה באב והוא כולל גם את שנת החורבן עצמה, והשני הוא מניין הרמב"ם לחורבן שמתחיל בשנה שאחרי החורבן (עי' במאמר הקודם עמ' 35).
- ג. הוא מציג את "חשבון קע"ב" של הפער בין החורבן לשנת 4000 כמושג חשבוני, בו הוא עושה שימוש בטבלאותיו.
- ד. הוא קובע שהחורבן אירע בשנת 3828 (חיסור של 172 מ-4000)
- ה. הוא דן בפסיקה שהלכה כר' יהודה, תוך הבאת דברי הראב"ד בהשגה לרמב"ם, העיטור, ובעל התרומה.
- ו. הוא מעתיק את דברי רז"ה על החילוק בין בהר"ד לוי"ד.
- ז. הוא חוזר לדברי בעל התרומה, מדקדק בדבריו, וחולק עליו בהבנת שיטת רש"י. דבריו בעניין זה תמוהים מאוד.
- ח. הוא מסיים בציטוטים מספר התרומה של שיטת ר' יצחק ב"ר שמואל (ר"י הזקן), רבנו חננאל וסדר עולם דרבנו' (ראה על כך במאמרי הקודם הנ"ל עמ' 44), ומנסה לפענח מיהו אותו 'סדר עולם דרבנו'.

- ט. אחר כך הוא בודק את חשבונותיהם רש"י, ר"ת ורמב"ם לעומת השנה שבה עמד - 5082 לבריאת העולם. לפי ר"ת והרמב"ם (וגם לפי רז"ה וסדר רבנו - מקורו של ר"ת) שנה זו היא שביעית, ולפי רש"י שנה זאת היא 1 בשמיטה.
- י. הוא עורך שני לוחות להמחשת דבריו.
- יא. הוא מסדר את השיטות השונות סידור סופי, בכך שהוא מראה שקביעת שנת השמיטה אצל הרמב"ם, ר"ת, "סדר רבנו" והרז"ה זהה, שיטת רש"י שונה בשנה אחת ולפי בעל התרומה בשנתיים, ולכן יש לפסוק כשיטת הרמב"ם ור"ת שמייצגת את רוב שיטות. כו"פ מעיד כאן עדות חשובה שבזמנו בכל ארץ מצרים וארץ כנען אותם היושבים ראשונה במלכות נוהגין בחשבון השמיטה כדרך הר"ם ז"ל.
- יב. עוד הוא דן בהשוואת שיטות מניין שונות, ובכלל זה מניין שטרות, המניין הנוצרי, וזמן ההג'רה המוסלמי. הוא חוזר כאן על הקביעה שהחורבן אירע בשנת 3828.
- יג. הוא מספר על מאורע חורבן בתי מדרשות ובתי כנסיות שבצרפת ובקצת פרובנציה, כאשר הוא עצמו ברח משם ב' באב שנת 5066.
- יד. לבסוף הוא עוסק בחישוב שנת היובל בהנחה שהחשבון התחיל בסוף השנה ה"ד של הכיבוש והחילוק בימי יהושע ולא פסק מאז.

השיטות המרכזיות בדברי בעל כפתור ופרח

בעל כו"פ כתב "חורבן שני ליצירה ג' אלפים תתכ"ח", וכמו כן הוא כתב שמניין החורבן לפי הרמב"ם מתחיל בשנה שאחרי החורבן. בורנשטיין הקשה שהדבר לא תואם את דברי הרמב"ם שסבר שהחורבן אירע בשנת 3829 ומניין החורבן מתחיל בשנת 3830. הגרב"ש דויטש הקשה שמזה נראה שבעל כו"פ לא מונה את השנה ה-421 לבניין (3829) לשנות החורבן - קושיה דומה לזו שהעלו בעלי התוספות על חשבוננו של הרשב"ם. והנה, למרות הקושי בדבריו של בעל כו"פ, בסופו של חשבון יוצא מניין השמיטה של הרמב"ם נכון!

הסיבה לכך היא שבעל כו"פ בחר להשתמש בדרך מקורית להצגת מספרי השנים: במקום למנות לבניין הבית כמו כל הראשונים, הוא השתמש במרחק של השנים הנידונות משנת 4000 ליצירה. הוא קובע שמרחקה של שנת החורבן היה 172 שנה לפני שנת 4000, ועורך לוחות של ספירה לאחור משנת 4000. מניין זה של הכפתור ופרח **הולך ופוחת** בכל שנה, עד שנת 4000 שהיא לפי חשבון זה שנה 1 משנות קע"ב. **לכל השיטות** החורבן היה בשנה 172 לפי מניין שנות קע"ב. וכך עולה לבסוף ששנת

החורבן לפי כל השיטות שהזכיר בעל כו"פ היא 3829 לבהר"ד⁶.

דרך חישוב זו מנעה טעות במניין השמיטה של הרמב"ם, שאת דבריו הציג בעל כו"פ כך:

...לימדנו רבנו שכשנרצה לידע שנת השמיטה שניקח השנים שבינינו ובין חורבן הבית השני ונחלקם על ז' ז', ובתנאי שיהיה התחלת המנין הזה מהשנה שאחר החורבן לא משנת החורבן עצמה. ולדעת שנת החורבן השני עשה רבנו שרירא גאון סימן, קע"ב שנה אחר חורבן הבית נשלמו ארבעת אלפים לבריאת עולם, אם כן הסר מד' אלפים קע"ב, נשארו ג' אלפים וח' מאות וכ"ח שנה, ואז בחטאנו חרב מקדש שני, גרע זה מהשנים שבידך מבריאת העולם, והנשאר הם השנים שאתה רחוק מן החורבן. דמיון, הרי שהיו בידך ד' אלפים וט' מאות ול"ו שנה (4936) היא שנת הדוגמה של הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל, גרע מזה ג' אלף וח' מאות וכ"ח שנה, וישארו אלף וק"ח, והם השנים שאתה רחוק משנת החורבן עצמו.

אבל הר"ם אינו מונה ואינו מסכים בחשבונו שנת החורבן עצמה וכמו שהזכיר, לזה נשארו אצלו ממרחק החרבן אלף וק"ז לבד, אם כן לפי דרכו ז"ל לא נגרע מהשנים שבידינו לבריאת עולם פחות מג' אלפים וח' מאות וכ"ט שנה, אם נרצה חשבון השמיטין. אבל אם נרצה זכרון שנת החורבן עצמה אז נפחות ג' אלפים ח' מאות וכ"ח שנה. **וכן אנו רגילים בארץ כנען להזכיר בקהל חשבונו כל ליל ט' באב מפני עוגמת נפש, והמנין הוא נחשבהו משנת החורבן עצמה.** אם כן סימן קע"ב הוא לחורבן וקע"א לשמיטין. חסר קע"א מד' אלפים ועשה כמשפט וישארו אלף ק"ז כדבריו ז"ל. ואין הרב חולק בשנת החורבן אלא שהיא על חשבון קע"ב. אבל תחילת המנין לשמיטין אינו לעולם אצלו אלא משנה שאחר החרבן והוא על חשבון קע"א.

וכן הוא הענין, ר"ל להיות ראש החשבון מן קע"א לא מקע"ב, אצל הרמב"ן, שכתב בדרשותיו בשנת תכ"א גלו, וכן מבואר בערכין. והנה לת"כ יהיה קע"ב ולתכ"א יהיה קע"א.

6 אולי אפשר לתרץ בדוחק שמה שכתב בעל כו"פ ששנת החורבן הייתה תתכ"ח הכוונה לשנת 3828 לוי"ד. מה שקשה על הסבר זה הוא שאם אכן בעל כו"פ הבדיל בין מניין וי"ד למניין בהר"ד, היה עליו להבין שהסיבה לכך שמניין החורבן של הרמב"ם התחיל רק 171 שנה לפני שנת 4000 (ולא קע"ב) היא ש-3830 של הרמב"ם הוא למניין בהר"ד, ואילו 4000 של חשבון קע"ב הוא למניין וי"ד. עריכה נכונה של החשבון צריכה להיות לפי אותה שיטת מניין בין שני התאריכים: בין 3829 לוי"ד ל-4000 לוי"ד אכן יש קע"ב שנה, כמו גם בין 3830 לבהר"ד ל-4001 לבהר"ד. למרות שבעל כו"פ הביא את דברי בעל המאור שמבדיל בין שני המניינים, הרי שבעל כו"פ לא ביצע הבחנה זאת בחשבונו, כפי שכבר העיר על כך בורנשטיין. במקום להציג שני מניינים שונים לחורבן, היה עליו להציג את שני מנייני היצירה השונים.

וכך, לפי דבריו של בעל כפתור ופרח קיימים **שני מניינים לחורבן**: מניין אחד מתחיל מהשנה שאחרי החורבן שהיא 3830 ליצירה. במניין זה השתמש הרמב"ם, שגם סבר ששנה זו היא מוצאי שביעית. המניין השני מתחיל בשנת החורבן עצמה (3829 ליצירה - לדעת הרמב"ם). במניין זה היו רגילים למנות בקהילות ארץ כנען (א"י) בליל תשעה באב את הזמן שחלף מאז החורבן.

בעל כו"פ כותב שחשבון קע"ב תקף רק למניין השני שכולל את שנת החורבן, ולא למניין הרמב"ם שמתחיל קע"א שנה לפני שנת 4000. אולם כפי שכבר כתבתי במאמר הקודם, עמ' 41, חשבון קע"ב מדויק לפי שיטת הרמב"ם.

לדידו של בעל כו"פ המחלוקת בין רש"י, ר"ת והרמב"ם מתמקדת בשני פרטים:

א. באיזה משנות קע"ב מתחיל **מניין החורבן**,

ב. באיזה שנה משנות קע"ב מתחיל מניין השמיטה (שנת 1 לשמיטה).

לפי הרמב"ם: א. מניין החורבן מתחיל בשנת קע"א, שהיא השנה שאחרי החורבן. ב. שנת החורבן קע"ב היא שביעית, ולכן מניין השמיטה מתחיל בשנת קע"א. בגלל שמניין החורבן ומניין השמיטה מתחילים באותה השנה, הרי כאשר מחלקים את מניין החורבן ב-7 השארית היא בדיוק מספר השנה בשבוע.

לפי ר"ת: א. מניין החורבן מתחיל בשנת קע"ב, שהיא שנת החורבן עצמה (ולא כמו הרמב"ם). ב. שנת החורבן קע"ב היא שביעית, ולכן מחזור השמיטה הבא מתחיל בשנת קע"א (כמו הרמב"ם).

כאן מופיעה ההבנה המיוחדת של ר"ת שמוצאי שביעית היא סוף השנה השביעית ולא השנה הראשונה לשמיטה. בגלל שמניין השמיטה מתחיל רק שנה אחת יותר מאוחר ממניין החורבן, הרי **שיש לחסר 1 ממניין שנות החורבן קודם החלוקה ב-7 ומציאת השארית**, שהרי שנת 2 לחורבן הייתה רק שנת 1 לשמיטה, שנת 3 לחורבן הייתה שנת 2 לשמיטה וכו', ולכן שנת 9 לחורבן הייתה 1 בשמיטה.

לא מצאנו כל הוראה כזאת בגמרא; ההוראה "וניטפי חד שתא" לגירסת רש"י ורשב"ם שלנו היא **הפוכה** - שיש **להוסיף** שנה לפני פעולת החלוקה.

לפי רש"י: א. מניין החורבן מתחיל בשנת קע"ב, שהיא שנת החורבן עצמה (כמו ר"ת ולא כמו הרמב"ם). ב. שנת החורבן הייתה מוצאי שביעית = 1 לשמיטה (ולא כמו ר"ת).

לפי רש"י יוצא שמניין החורבן ומניין השמיטה מתחילים יחדיו משנת החורבן קע"ב. לכן לפי שיטתו יוצא שכאשר מחלקים את מניין החורבן ב-7 השארית היא בדיוק מספר השנה בשבוע.

הצד השווה בין רמב"ם לר"ת - לשניהם מניין השמיטה מתחיל בשנת קע"א. אך

לפי רש"י הוא מתחיל בשנה הקודמת (קע"ב - שנת החורבן).
הצד השווה בין ר"ת לרש"י - לשניהם מניין החורבן מתחיל בשנת קע"ב (שנת החורבן). אך לפי הרמב"ם שנה אחר-כך (קע"א).

הצד השווה בין רש"י לרמב"ם - מניין החורבן ומניין השמיטה מתחילים יחדיו באותה שנה: לפי הרמב"ם קע"א (שנה אחת אחרי החורבן), לפי רש"י קע"ב (שנת החורבן).

לצורך מציאת מספר השנה בשמיטה לפי כל אחד מהראשונים יבוצעו הפעולות הבאות:

לפי רש"י יחולק **מניין החורבן של קע"ב** ב-7 והשארית תהיה השנה בשמיטה.
לפי ר"ת יש תחילה להחסיר שנה אחת **ממניין החורבן של קע"ב**. תוצאת החיסור תחולק ב-7 והשארית תהיה השנה בשמיטה.

לפי רמב"ם יחולק **מניין החורבן של קע"א** ב-7 והשארית תהיה השנה בשמיטה.
בתוך דבריו מציג בעל כו"פ את שיטת בעל ספר התרומה, ומתייחס לגירסה "וניטפי חד שתא". הוא טוען שזוהי גרסת בעל ספר התרומה בלבד, והוא שולל את האפשרות שניתן ליחס גירסה זו לרש"י, שכן הפער בין מניין השמיטה של רש"י לרמב"ם יגיע לשנתיים. בעל כו"פ מראה מה תהיה השפעת הגירסה "וניטפי חד שתא" על כל אחת משלושת השיטות שהציג.

התמיהות על דברי בעל כפתור ופרח

נרכז כאן את כל התמיהות המתעוררות על דברי בעל כפתור ופרח, ביניהן גם תמיהות שהופיעו בתוך דברינו לעיל:

1. קיימת סתירה בהתחלת מניין השטרות: במקום אחד הוא כותב שמניין השטרות (1 בשטרות) מתחיל בשנת 3449, ואילו כשהוא עורך את חשבון המעבר מיצירה לשטרות הוא מורה כמו הרמב"ם לחסר 3449, כלומר שמניין השטרות מתחיל בשנת 3450.
2. הוא כותב ששנת החורבן הייתה 3828 ומניין החורבן מתחיל ב-3829, אולם לפי הרמב"ם שנת החורבן היא 3829 ומניין החורבן מתחיל ב-3830.
3. הוא כותב ששנת החורבן הייתה 3828, אולם מניין הרמב"ם לחורבן מתחיל בשנת 3830, ותמוה ששנת 3829 שהיא 421 לבניין בית שני איננה נספרת משנות החורבן.
4. הוא כותב ששנת החורבן הייתה 3828, אך מתוך חשבון קע"ב שלו יוצא שהבניין חרב בשנת 3829.

5. הוא מניח שמניין החורבן של הרמב"ם מ-3830 עד שנת 4000 לא מקיים את כלל קע"ב, ולכן אנו רשאים להוסיף שנה אחת למניין החורבן. ברם, במאמרי הקודם הנ"ל עמ' 41 ראינו שמניין הרמב"ם תואם את מניין קע"ב.
 6. בעל כו"פ טען שלפי רש"י לא גורסים את ההוראה "וניטפי חד שתא", למרות שברור לחלוטין מפירושו לסוגיה בעבודה זרה שזאת הייתה גרסתו.
 7. בעל כו"פ מייחס את הגירסה "וניטפי חד שתא" לבעל ספר התרומה בלבד, ולא לרש"י.
 8. בעל כו"פ כותב ששנת 5082 הייתה לרש"י 1 בשמיטה בעוד שהיא 2 לשמיטה (לפי ספר התרומה).
 9. מניין החורבן של רש"י מתחיל משנה 421 לבניין בית שני, ואילו לפי בעל כו"פ עולה בעקיפין (לפי חשבון קע"ב) שמניין זה התחיל בשנת 420 לבניין.
 10. בעל כו"פ ייחס לר"ת פירוש שמוצאי שביעית היא סוף השנה השביעית.
 11. בעל כו"פ כותב ששנת החורבן לפי ר"ת היא 420 לבניין, ואילו מספר הישר עולה שהיא שנת 421 לבניין.
 12. מניין החורבן של ר"ת מתחיל משנה 421 לבניין (כפי העולה מספר הישר סימן תרצ) ואילו לפי בעל כו"פ עולה בעקיפין (לפי חשבון קע"ב) שמניין זה התחיל בשנת 420 (ראה במאמר הקודם, עמ' 44).
 13. בעל כו"פ לא מזכיר את עניין חזרתו של ר"ת כלל, ומציג את דבריו רק לאחר חזרתו.
 14. בעל כו"פ לא הסביר איך מתיישבת הסוגיה בע"ז עם שיטת ר"ת. שהרי לפי ר"ת מניין השמיטה מתחיל שנה אחת מאוחר למניין החורבן (בניגוד לשיטת רש"י ורמב"ם ששני המניינים מתחילים יחדיו), לפיכך היה צריך להיות בדברי רב הונא בריה דרב יהושע כלל המורה על חיסור שנה אחת משנות החורבן לפני החלוקה בשבע ומציאת השארית.
- התמיהה הראשונה והשלישית הובאו אצל הגרב"ש דויטש (עמ' קלה)?.
- התמיהות 2, 6, 8, 10, 11, 13. מובאות בדברי בורנשטיין.
- שאר התמיהות 4, 5, 7, 9, 12, 14 נוספו על ידנו.

7 בתמיהה הראשונה קדם לו ש"ר בספרו ערך מילין (ערך אלכסנדרוס, עמ' 75-76): "אולם הוא סותר עצמו שם תוך כדי דיבור..."

פתרון התמיהות

לא ניתן לפתור את כל התמיהות על דברי בעל כפתור ופרח. עם זאת, אחר העיון ניתן לצמצם את מספר התמיהות, ולהבין כיצד ייתכן שלכאורה מייחס בעל כו"פ לרש"י ולרבנו תם דברים שהם לא כתבו.

א. נתחיל בנושא המניינים. בעל כו"פ מעיד שבליל תשעה באב מונים מניין העודף בשנה אחת את מניין החורבן של הרמב"ם. כדי ליישב את הסתירה בין המניינים הוא מסיק שהרמב"ם איננו מונה את שנת החורבן עצמה. יש להניח שהרעיון העומד בבסיס יישוב זה הוא שיטת הרז"ה אותה מזכיר בעל כו"פ בדבריו, שניתן להתחיל את מניין החורבן בשנת החורבן עצמה; אלא שיש להעיר שלפי הרז"ה המניין לחורבן מתחיל בשנת 421 לבניין, ואילו בעל כו"פ מקדים את התחלת המניין לחורבן לשנה ה-420. ובשלמא למניין הרז"ה אפשר למנות את השנה ה-421 לבניין כשנה הראשונה לחורבן, אבל מניית 420 כשנה 1 לחורבן תקלקל את עיקרון ה"גושים" עליו כתבנו במאמר הקודם עמ' 33 ואילך (שבגינו מקשים בעלי התוספות על הרשב"ם).

ב. שיטת רש"י. הקודמים שעסקו בנושא לא פתרו את השאלה מדוע השיטה המיוחסת לרש"י איננה תואמת את שיטת רש"י בפירושו לתלמוד. הפתרון לשאלה זו הוא שבעל כו"פ כלל לא ראה את פירושו של רש"י למסכת עבודה זרה! ההוכחה הניצחת לכך היא שכאשר בעל כו"פ מציג את החשבון הכרונולוגי של שנות הדורות הוא מצטט מדברי (הפירוש המיוחס ל) רש"י **לפרק חלק**; אילו היה בידו פירוש רש"י למסכת עבודה זרה, שבו מופיעים חשבונות דומים, הוא לא היה נמנע מלהביא אותם. דבר זה עולה גם מתוך ההסכנות של בעל כו"פ בדבר הגירסה "וניטפי חד שתא". ברור לבעל כו"פ שזאת גירסת בעל התרומה, אך הוא לא קובע באופן נחרץ שרש"י לא גרס כך, ואפילו מעלה את האפשרות **"ואם רש"י מוסכם עמו (= עם בעל התרומה) דניטפי חדא שתא יהיה רש"י רחוק מרבנו תם שתי שנים כמוהו, וכן מהר"ם (= מהרמב"ם)"**, אולם בסופו של דבר הוא מכריע על סמך דברי הרז"ה שרש"י לא גרס זאת: **"האמנם ממה שכתב הר"ר זרחיה מסתברא שהרב בעל התרומה הוא לבדו באותה גירסא, שכתב בסמוך והיה מן הראשונים שהיה גורס וניטפי חדא שתא. ואין אנו צריכין לגרסא ההיא"** וכן מוסיף בעל כו"פ: **"וכן נראה מתוך התאריכים שהזכירו החכמים שאינה לאותה גירסא כלל"**.

עולה שבעל כו"פ שאב את שיטת רש"י אך ורק **מכלי שני** - מספר התרומה, מבלי לראות את פירושו של רש"י למסכת עבודה זרה במקורו. מכאן ששיטת רש"י מושתתת על שלושה יסודות:

1. מניין החורבן הוא מניין "בני ארץ כנען" המתחיל משנת החורבן עצמה (שנה לפני הרמב"ם).

2. רש"י לא גורס "וניטפי חד שתא".

3. שנת החורבן לפי רש"י היא מוצאי שביעית = 1 בשמיטה, כפי שכותב בעל התרומה בשמו.

כך התקבלה השיטה המיוחסת לרש"י אליבא דבעל כו"פ.

ג. שיטת רבנו תם. יש להניח שגם את שיטת רבנו תם לא ראה בעל כו"פ במקורה, וזאת הסיבה שהוא איננו מכיר את שיטת רבנו תם לפני חזרתו; נזכיר שגם בדברי ספר התרומה מובאת רק שיטת ר"ת אחר חזרתו לפי "סדר עולם דרבנו" (השיטה לפני חזרתו מיוצגת לפי רבנו חננאל בלבד). אלא שיש להעיר שבעל כו"פ כותב שלמד את שיטת ר"ת מתוך כתבי רבו ר' אליעזר (הוא רבי אליעזר מקינן)⁸, וכיון שחיבור זה איננו נמצא לפנינו לא נוכל להתחקות על שיטתו עד הסוף. בכל אופן נוכל להסתייע במה שיש בידינו בספר התרומה, ואלו יסודות שיטת ר"ת לפי בעל כו"פ:

1. החישוב תואם את שיטת "סדר עולם דרבנו" המוזכר בספר התרומה - כלומר את שיטת ר"ת אחר חזרתו. כאמור, בעל כו"פ לא מודע לכך שר"ת חזר בו.

2. מניין החורבן הוא מניין "בני ארץ כנען" המתחיל משנת החורבן עצמה (שנה לפני הרמב"ם).

3. ר"ת לא גורס "וניטפי חד שתא", כפי שדחה בעל כו"פ גירסה זאת לגבי רש"י, כך הוא דוחה אותה לגבי ר"ת עם אותה הססנות: "ואם רבנו תם מוסכם עמהם דניטפי חדא שתא ..."

4. שנת החורבן לפי ר"ת היא מוצאי שביעית = סוף שנת השביעית עצמה. זאת הבנתו של בעל כו"פ מתוך הסוגיה במסכת ערכין:

פרק אין בערכין (ערכין יב, ב), וכן בשניה, שהרי בשניה התחילו למנות שמיטין ויובלות כבראשונה וכמו שזכרנו פרק ג', אם כן שנה ראשונה של בית שני הייתה ראשונה של שמיטה ושל יובל. ומקשי ושניה במוצאי שביעית מי משכחת לה, **הרי שהם ז"ל לקחו מוצאי שביעית במקום שנה ראשונה של שמיטה כפירוש רבנו תם.** ושניה במוצאי שביעית מי משכחת לה, מכדי בית שני כמה קם ארבע מאה ועשרין, ארבע מאה תמני יובלי, ארבעי תרי שבועי, פשו להו שית, הוה ליה בשיתא בשבוע. הא מני ר' יהודה היא דאמר שנת חמישים עולה לכאן ולכאן. אייתי תמני מתמני יובלי והני שית הויא להו ארבעי, **אישתכח דמוצאי שביעית חרוב, פירוש בשנת השמיטה.**

המקשן במסכת ערכין סובר שאנו חותרים למצוא את מספר השנה של השנה ה-420 לבניין הבית **שהיא שנת החורבן**. לפי שיטת רבנו תם שמונים יובלות מפסיקים

8 ראה עליו בהקדמה לספר כפתור ופרח, מהדורת בית המדרש להלכה בהתיישובות, מהדורה שלישית, תשס"ד, חלק א', עמ' 19.

עולה ששנה זאת היא 6 בשמיטה. התרצן מעמיד את הברייתא כר' יהודה, שממנה עולה שיש למנות את ימי בית שני ללא יובלות מפסיקים, וכך עולה ש"שנת 420 היא מוצאי שביעית". לפי הבנה זאת, שאותה מייחס בעל כו"פ לר"ת, החשבון נותן ששנת 420 היא שביעית (60 שבועות שנים מסתיימים בדיוק בשנת 420 לבניין), ובכל זאת קוראת לה הגמרא "מוצאי שביעית", לכן הפירוש של מוצאי שביעית הוא סוף שנת השביעית.

נראה שהתרצן חלק על המקשן בשתי הנחות: א. החשבון כמו ר' יהודה ולא כמו חכמים. ב. החורבן היה בשנה ה-421 לבניין ולא בשנה ה-420. אך לפי דברי בעל כו"פ התרצן חלוק על המקשן רק בהנחה הראשונה, וגם בתירוץ הוא ממשיך להניח שהחורבן היה בשנת ה-420⁹.

אחרית דבר

יחוס הדברים לרש"י ולר"ת נובע מכך שבפניו של בעל כפתור ופרח לא היו פירושי רש"י ותוספות למסכת עבודה זרה, והמקורות היחידים שהיו בפניו הם הרמב"ם, פירוש בעל המאור וספר התרומה. ככל הנראה, בעל כפתור ופרח ניסה להבין את פירושי רש"י ור"ת מתוך ספר התרומה, וכנראה שגם השתמש בפירוש של רבו ר' אליעזר מקינון¹⁰. נטילת פירושי רש"י ור"ת מכלי שני ולא מן המקור, מסבירה חלק מהדברים התמוהים המופיעים בדברי בעל כפתור ופרח.

9 לפי הגירסה הראשונה שיש בתוספות עבודה זרה ט, ב ד"ה "האי" גם המקשן מתכוון לשנת 421 לבניין, שכן הגירסה היא: אשתכח בשנת שמיטה חריב.

10 אמנם גם רש"י בפירושו על מסכת עבודה זרה (ט, ב ד"ה ונשקול) הניח זאת לגבי הסוגיה בערכין, אבל זה היה רק לפי התירוץ השלישי של רב אשי שמניין השמיטה התחיל רק בשנה השביעית לבניין (עם עליית עזרא), ורק לפי שיטת ר' יהודה.

11 ראוי להעתיק כאן כמה משפטים מתוך המבוא לספר כפתור ופרח של מהדורת בית המדרש להלכה בהתיישבות בעריכת הרב אברהם י' חבצלת, מהדורה שלישית, תשס"ד, חלק א עמ' 16: 'והנה, אפילו ש"ס שלם לא היה מצוי באותם ימים בכל בית, אלא אחד בעיר ושנים במשפחה, וספק גדול אם בית שאן נחשבת עיר לעניין זה. מהיכן הייתה לו לרבנו ספריה כה עשירה? רא"מ לונץ, בהקדמתו למהדורת ירושלים תרנ"ז של כו"פ משער שאכן לא היו ספרים אלו בבית שאן, ואולי בארץ בכלל, אלא המחבר היה בעל זכרון מפליא, בור סוד שאינו מאבד טיפה, ושומר בזיכרונו כל מה שראה. אם צדק בהשערה זו אפשר להבין מדוע הציטוטים אינם מדויקים לעיתים קרובות, שהרי מדובר בספרים שהרב המחבר ראה אותם שנים רבות לפני שכתב את ספרו'.

נספח: טבלת עזר להבנת השיטות

4001	4000	3831	3830	3829	3828	ליצירה בהר"ד	
4000	3999	3830	3829	3828	3827	ליצירה וי"ד	
		422	421	420	419	לבניין בית שני	
						הגירסה	
לחורבן 172	171 לחורבן		1 לחורבן	* חורבן 1 לשמיטה		"וניטפי חדא שתא"	רש"י
לחורבן 171	170 לחורבן	1 לחורבן	* חורבן 1 לשמיטה			"וניטפי חדא שתא"	רשב"ם
לחורבן 172	171 לחורבן		1 לחורבן 1 לשמיטה	* חורבן 7 לשמיטה		ללא	רמב"ם
לחורבן 172	171 לחורבן		* חורבן 1 לחורבן 1 לשמיטה			ללא	רז"ה
			* חורבן (ספר הישר) 381 לשטרות 1 לשמיטה	* חורבן ? (הגר"א) 380 לשטרות 7 לשמיטה		"נבצר תרי שתי או נטפי חמש שנין"	ר"ת
לחורבן 173	172 לחורבן			* חורבן 1 לחורבן 1 לשמיטה		ללא	רש"י (כו"פ)
לחורבן 173	172 לחורבן		1 לשמיטה	* חורבן 1 לחורבן 7 לשמיטה		ללא	ר"ת (כו"פ)
לחורבן 172	171 לחורבן		1 לחורבן 1 לשמיטה	* חורבן 7 לשמיטה		ללא	רמב"ם (כו"פ)
לחורבן 173	172 לחורבן			* חורבן 1 לחורבן 2 לשמיטה	1 לשמיטה	"וניטפי חדא שתא"	תרומה (כו"פ)
	א'	ק"ע	קע"א	קע"ב	קע"ג	חשבון קע"ב של בעל כפתור ופרח	